

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА : СУТНІСТЬ ТА ВИМІР

наукова доповідь

КИЇВ - 2016

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автор:

Коваль О.П. – *д.е.н.*, *с.н.с.*, головний науковий співробітник сектору управління соціальними ризиками відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Соціальна безпека: сутність та вимір. наук. доп. / О.П. Коваль. – К.:
НІСД, 2016. - _____ с.

У доповіді проаналізовано основні підходи до визначення сутності соціальної безпеки. Сформульовані визначення соціальної безпеки в традиційному (відсутність загроз для соціуму) та альтернативному (відсутність загроз з боку соціуму) розумінні. Обґрунтовано, що обидві сутності щільно пов'язані одна з одною, при цьому одна породжує іншу, утворюючи замкнене коло. Але при цьому первинною слід вважати соціальну безпеку в традиційному розумінні (відсутність загроз для соціуму).

Обґрунтовано набори індикаторів для кількісного виміру рівня соціальної безпеки в традиційному та альтернативному розумінні.

Для фахівців у сфері соціальної безпеки.

Security is a process, not a product
(Безопасность это процесс, а не результат.)
Bruce Schneier

*В наибольшей безопасности тот,
кто начеку, даже когда нет опасности.*
Сайрус

ВСТУП

Сучасний світ, наповнений глобальними загрозами, стає дедалі більш непередбачуваним. Деякі з проблем, що загрожують безпеці суспільства, набули глобального характеру і вже загрожують не окремо взятій державі, етносу, соціальній групі, а людській цивілізації загалом. Зі зростанням якості життя чутливість населення до небезпек лише зростає, що потребує вдосконалення соціальної організації суспільства. Відповідно як у суспільстві в цілому, так і серед окремих індивідуумів зростає потреба в безпечному існуванні. Проте шляхи пошуку методів та стратегій підвищення соціальної безпеки іноді бувають доволі заплутаними та приводять до несподіваних результатів.

Соціальна безпека є предметом багатьох сфер соціально-гуманітарного знання. Найбільша увага цій категорії приділяється філософами, психологами, соціологами та економістами. При цьому кожна з наведених галузей наукового знання має свою власне уявлення про соціальну безпеку як предмет дослідження, її джерела, чинники, загрози тощо. Здавалося б, це дозволяє науковій спільноті скласти всебічне, комплексне уявлення про зазначене явище, оцінити всю глибину та відтінки проблем теоретичного та практичного характеру, запропонувати методологічний інструментарій його дослідження.

Однак наразі такого не відбувається. Кількість точок зору як на соціальну безпеку загалом, так і на її окремі складові, не піддається достеменній оцінці.

Комплексний характер теорії соціальної безпеки виводить її на міждисциплінарний рівень та зумовлює її багатомірність. Насамперед, це джерела загроз та потенційна шкода від їх реалізації. Далі – це рівні об'єктів захисту, кожен з яких має власні вразливі місця. Крім того, це інструментарій запобігання загрозам, локалізації, пом'якшення, ліквідації їх негативного впливу тощо.

Проблематика соціальної безпеки є такою, що найбільше дискутується у суспільних науках, оскільки причинно-наслідкові зв'язки в цій сфері вкрай не очевидні, багатомірні та суперечливі. Одне й те ж явище може по-різному оцінюватися та інтерпретуватися науковцями на предмет його небезпеки для суспільства.

То зрештою, що ж таке соціальна безпека і як її виміряти?

1. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ

1.1. Семантика та визначення терміна «соціальна безпека»

Термінологічна чіткість є найпершою умовою та запорукою будь-якого науково-практичного дослідження, адже без ясної та однозначної дефініції неможливо визначити сутність жодного явища в економічній сфері. Завдяки численним спробам науковців та експертів, термін «соціальна безпека» є настільки широким та розмитим поняттям, що його вживання кожного разу потребує роз'яснення та уточнення. Саме цим диктується необхідність упорядкувати існуючі підходи до визначення та сутності терміна.

Насамперед зазначимо, що визначення соціальної безпеки в Україні не закріплено на законодавчому рівні. Профільний закон «Про основи національної безпеки України»¹, хоч як дивно, містить лише максимально узагальнене, а, отже, фактично не прийнятне для практичного використання визначення терміна «національна безпека» без розкриття сутності його (терміну) складових.

Проте термін «соціальна безпека» зафіксовано на нормативному рівні. Так, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України «соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни»².

Таке визначення соціальної безпеки навряд чи можна вважати всеосяжним та однозначним, оскільки воно має два принципових недоліки: вузькість та розмитість. Насамперед, соціальна безпека не обмежується виключно рівнем життя населення, а є принципово ширшим. По-друге, викликає певний сумнів застосування словосполучення «сприяти розвитку» як недостатньо змістовне та позбавлене конкретного наповнення.

Утім, термін «соціальна безпека» не може поскаржитись на брак уваги з боку дослідників. Надвелика кількість визначень соціальної безпеки позбавляє їх поодинокий аналіз можливості і сенсу. Однією з найвдаліших таких спроб останнього часу є публікація Р. П. Підлипної³. Тому в межах цього доробку зосередимось на узагальненій семантиці терміну «соціальна безпека» (див. табл. 1). Аналіз сукупності його визначень доводить, що їх абсолютна більшість містить у своєму складі як базові (обов'язкові), так і додаткові (необов'язкові) елементи. До базових належать:

- позитивна (бажана) сутність явища. Найбільш уживаними позитивними сутностями є: стан (рівень) захищеності, здатність протистояти (нейтралізувати), відсутність загроз (небезпеки), сукупність умов (заходів), недопущення;
- об'єкт впливу. Він, як правило, складається з двох частин, а саме: негативна (небажана) сутність явища та її спрямованість:
  - ✓ як негативну сутність дослідники найчастіше обирають: загрози, негативний вплив (наслідки негативного впливу), небезпеку, зовнішні фактори;
  - ✓ спрямованість вказує на об'єкт впливу негативної сутності. Найчастіше спрямованістю дослідники обирають інтереси (соціальні, життєво важливі тощо), життя, здоров'я, добробут, освіту, культуру тощо.

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року N 964-IV

² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277.

³ Підлипна Р. П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека» / Р. П. Підлипна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.2. – С.275–280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nvunfu.esy.es/Archive/2015/25_2/48.pdf

У дослідженнях зустрічаються всілякі поєднання негативної сутності та спрямованості. Наприклад, загроза соціальним інтересам, небезпека життєво важливим інтересам, негативний вплив на здоров'я тощо.

- бенефіціар. Як бенефіціара найчастіше вказують суспільство (соціум, населення), соціальних суб'єктів (соціальні групи, групи людей), окрему особу (індивіда, людину).

Таблиця 1

Семантика визначення терміна
«соціальна безпека»

	Базові елементи визначення			
	Позитивна сутність (предмет)	Об'єкт впливу		бенефіціар
		негативна сутність	спрямованість	
соціальна безпека це:	<ul style="list-style-type: none"> • стан (рівень) захищеності; • захищеність; • здатність суспільних інститутів (протистояти, нейтралізувати); • відсутність (загроз, небезпеки); • сукупність умов (заходів); • недопущення 	<ul style="list-style-type: none"> • загрози; • негативний вплив (наслідки); • ризик; • небезпека; • зовнішні фактори 	<ul style="list-style-type: none"> • інтереси (соціальні, життєво важливі); • життя, здоров'я, добробут, освіта, культурний розвиток тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • суспільство (соціум, населення); • соціальні суб'єкти (групи); • особа (індивід, громадянин, людина)
Додаткові елементи визначення				
сутність впливу	суб'єкт впливу	допоміжна ознака		
<ul style="list-style-type: none"> • нейтралізація; • убезпечення; • захист; • забезпечення 	<ul style="list-style-type: none"> • суспільство; • держава; • суспільні інститути 	<ul style="list-style-type: none"> • результат реалізації соціальної політики; • досягнення у суспільстві соціальної злагоди і цілісності; • гарантування можливості задоволення основних потреб • збереження соціальної перспективи тощо 		

Базові елементи (сутність, об'єкт впливу та бенефіціар) зазвичай застосовуються у визначенні у довільному порядку. Їх наявність вже дає узагальнене уявлення про сутність терміна «соціальна безпека». Наприклад, «соціальна безпека – це стан захищеності суспільства від загроз життєво важливим інтересам людини».

Однак наявність лише базових елементів позбавляє визначення можливості практичного вживання внаслідок надмірного узагальнення, а, отже, конкретного змістовного наповнення. Тому найчастіше дослідники збагачують визначення додатковими елементами, а саме:

- сутність впливу. В якості такої дослідники найчастіше застосовують термін «нейтралізація». Як варіанти: «убезпечення», «забезпечення відсутності», «захист» тощо;
  - суб'єкт впливу. У ролі суб'єкта найчастіше згадується держава (суспільство) та суспільні інститути в різних варіаціях;
- допоміжні ознаки. Це найширше поле для фантазій автора. Тут можуть вказуватися, наприклад, результати реалізації соціальної політики, досягнення у суспільстві соціальної злагоди і цілісності, гарантування можливості задоволення основних

потреб, збереження соціальної перспектив. Список можна продовжувати майже безкінечно. Кількість допоміжних ознак інколи перевищує усі розумні межі.

У практичному плані додаткові елементи визначення терміна «соціальна безпека» можуть визначатися метою дослідження.

Дозволимо собі декілька міркувань з приводу базових та додаткових елементів визначення соціальної безпеки.

Автору неодноразово доводилося бути свідком та учасником дискусій щодо *позитивної сутності* соціальної безпеки – стан, здатність, відсутність чи сукупність умов. Практичним результатом таких дискусій стала тверда впевненість в їх (дискусій) несуттєвості. З точки зору змістовного наповнення, всі наведені терміни рівною мірою вдалі та придатні для використання. Вибір залежить лише від уподобань конкретного дослідника.

Щодо *об'єкта впливу* ситуація дещо складніша. Найбільш вдалим варіантом *негативної сутності*, на думку переважної більшості експертів, слід вважати термін «загроза», оскільки він невідривно пов'язаний з сутністю будь-якої безпеки, в тому числі, звісно, й соціальної. Іншими словами безпека – це відсутність загроз⁴.

Що ж до *спрямованості* негативної сутності, то тут необхідно зробити зауваження. Позаяк йдеться саме про соціальну безпеку, логічно вести мову про відсутність загроз соціального характеру. Однак слід вирішити, які саме загрози слід відносити до соціальних. Для вирішення цього завдання скористаймося підходом ООН (ПРООН)⁵, яка розробила всеосяжну Концепцію безпеки людини, що складається із семи основних категорій (компонентів), а саме: безпека для здоров'я, економічна, продовольча, екологічна, особиста, громадська і культурна, а також політична безпека. Як бачимо, соціальна безпека у фронтальному трактуванні в цьому переліку відсутня.

Безпека для здоров'я трактується ООН як захищеність людини від ризиків захворюваності, тобто можливість жити в безпечному для здоров'я середовищі проживання; доступність ефективного медичного обслуговування (відносна свобода від захворювань і заражень). Загрози безпеці здоров'я включають несприятливі умови життя: неповноцінне харчування, небезпечні для здоров'я умови праці, малі і нестабільні доходи, бідність і убогість, зниження доступу до ефективного медичного обслуговування⁶.

Економічна безпека трактується ООН як забезпеченість доходом, достатнім для задоволення насущних потреб (гарантований мінімальний дохід). Ми цілком згодні саме з такою постановкою питання. Проте більшість дослідників трактує економічну безпеку як загрозу зниження добробуту чи споживання людини, окремої соціальної групи чи суспільства в цілому від його поточного рівня, з чим навряд чи можна погодитись.

У загальній постановці питання зниження споживання не є загрозою як такою. Наприклад, якщо людина внаслідок падіння життєвого рівня перейшла з імпортних апельсинів на вітчизняні яблука або змінила імпортну автівку на вітчизняну, це не тягне за собою жодної суттєвої загрози (окрім хіба що морального дискомфорту через зниження рівня самооцінки та/або задоволеністю життям). Безпосередня загроза виникає лише у випадку, коли рівень споживання стає критично низьким, ставлячи людину на межу фізичного виживання. Але в цьому випадку недостатнє (неповноцінне) харчування тягне

---

⁴ Як видно з таблиці 1, в дослідженнях деяких авторів щодо негативної сутності використовуються й інші терміни: найчастіше – ризик, подеколи – небезпека, негативний вплив тощо. При цьому слід зважити таке. Згідно з основами ризикології, з усього розмаїття термінів лише загроза та ризик можуть мати кількісну оцінку, тоді як інші терміни несуть виключно якісне забарвлення. При цьому сутності загрози та ризику різняться між собою лише ймовірністю настання небажаної події: для загрози вона (ймовірність) значно вища, ніж для ризику. Тому тут і далі будемо оперувати виключно категорією «загроза».

⁵ Доклад о развитии человека за 1994. Программа развития ООН. – Нью-Йорк: Оксфорд юниверсити пресс, 1994.

⁶ Тут і далі компоненти безпеки наводяться за: Зеркалов Д. В., Арламов О. Ю. Соціальні проблеми сталого розвитку [Електронний ресурс] : Монографія. – К.: Основа, 2013. – 562 с.

за собою різного виду захворювання (загроза здоров'ю) чи в кінцевому випадку смерть (загроза життю).

Така сама логіка з успіхом може бути застосована й до інших аспектів споживання: одяг, лікування, засоби гігієни тощо, навіть житло. Обмеження тягнуть за собою виключно моральний дискомфорт, допоки не набувають критичного масштабу, наприклад, людина без теплої одягу та житла взимку хворіє чи взагалі замерзає.

Отже, дотримуючись цієї логіки, економічна безпека не є самостійним видом безпеки. Вона є лише підвидом ширшої категорії – безпеки для здоров'я та життя людини.

Продовольча безпека трактується ООН як доступність основних продуктів харчування, що припускає їх наявність у достатній кількості і вільного доступу до них, достатню купівельну спроможність населення (фізична і економічна доступність продуктів харчування). Неважко помітити, що продовольча та економічна безпеки частково накладаються одна на іншу в частині економічної доступності продуктів харчування. Натомість продовольча безпека є дещо ширшою категорією, оскільки вміщує поняття фізичної доступності продуктів харчування. Йдеться про фізичну відсутність продуктів харчування для населення через різноманітні причини: посуха, неврожай, торговельне ембарго, військові дії, блокада тощо.

Проте фізична недоступність продуктів харчування має для населення ті самі наслідки, що й економічна. Відсутність повноцінного харчування (нестача білків, жирів, вуглеводів, вітамінів чи мінеральних речовин) тягне за собою захворювання, а в крайньому випадку – смерть людини. Отже, продовольча безпека незалежно від її природи (фізична чи економічна) є нічим іншим, як безпекою для здоров'я та життя людини.

Екологічна безпека трактується ООН як свобода і захист від загроз екологічного забруднення, насамперед, наявність чистого повітря і незабрудненої води; можливість придбання екологічно безпечної їжі; можливість проживання в умовах, що не становлять небезпеки для здоров'я з точки зору екології (житло, умови праці та т.п.); захищеність від екологічних катастроф (доступність чистої води й чистого повітря, система землекористування, яка зберігає родючість ґрунту). Загрози екологічній безпеці визначається радіаційним забрудненням, хімічним забрудненням навколишнього середовища, геомагнітними й електромагнітними випромінюваннями.

Як видно з наведеного переліку, всілякі забруднення, випромінювання, як і ризики нових біотехнологій, у кінцевому рахунку шкодять здоров'ю та загрожують життю людей. Тобто екологічна безпека також є безпекою для здоров'я та життя людини.

Особиста безпека трактується ООН як свобода і захист людини від фізичного насильства і погроз. Загрози особистій безпеці включають природні й техногенні аварії та катастрофи; ризик нещасних випадків на виробництві, на транспорті, в побуті; смертність від дорожніх аварій. Сюди ж входять злочинність та насильство держави (фізичні тортури, примусові роботи в зонах підвищеної небезпеки для здоров'я і життя тощо), насильство над дітьми та жінками, насильство на роботі. Сюди ж можна віднести й геноцид держави проти власного населення. Достатньо згадати хоча б сумнозвісний режим Пол Пота – Йєнг Сарі в Камбоджі, коли червоними кхмерами протягом 1975–1979 рр. було знищено 25 % міського та 15 % сільського населення загальною кількістю близько 1,7 млн осіб.

Отже, особиста безпека поєднує як загрози життю та здоров'ю, так і моральному самовідчуттю (погрози, примус) людини.

Громадська і культурна безпека трактується ООН як захищеність культурного різноманіття меншин і захист суспільного розвитку від деструктивних тенденцій (збереження культурної своєрідності). Загрози культурній і громадській безпеці викликають руйнування традиційних спільнот – родини, громади, організації, етнічної групи, деструктивні тенденції в розвитку суспільства, які не піддаються точному кількісному вимірюванню.

До цього ж переліку відносять і загрозу депопуляції населення. Ми дозволимо собі з цим не погодитись, бо є підстави вважати демографічну безпеку окремим видом з двох причин. По-перше, всі наведені безпеки є такими як для особи, так і для окремої соціальної групи й для суспільства загалом. Натомість об'єктом демографічної безпеки є лише соціальна група чи суспільство, але не особа.

По-друге, всі наведені безпеки є зовнішніми щодо людини, тоді як демографічна – внутрішньою.

Слід зазначити, що депопуляція населення включає в себе три компоненти: народжуваність, смертність та міграцію. З точки зору народжуваності демографічну безпеку можна віднести як до соціальної (коли жінки не можуть народжувати дітей з медичних причин), так і до гуманітарної (коли жінки не хочуть народжувати дітей з економічних або інших причин).

У компоненті «смертність» демографічна безпека, безумовно, належить до соціальної, оскільки йдеться про життя (смерть) людей.

Насамкінець, у компоненті «міграція» демографічна безпека може належати як до соціальної (вимушена міграція задля збереження життя та/або здоров'я), так і до гуманітарної (добровільна міграція з економічних, релігійних, ідеологічних причин тощо).

Отже, демографічна безпека так само, як й особиста, може мати подвійний характер – і соціальний, і гуманітарний.

Слід зазначити, що загрози громадській та культурній безпеці не є загрозами для здоров'я та життя людини. Вони скоріше мають морально-ціннісну природу.

Насамкінець, *політична безпека* трактується ООН як можливість жити в суспільстві, яке визнає основні права людини (захист основних прав людини і свобод). Загрози політичній безпеці характеризуються політичними переслідуваннями, репресіями з боку держави щодо окремих осіб і груп, контролем сфери ідеології та інформації.

Отже, загрози політичній безпеці також морально-ціннісну природу.

Узагальнимо вищесказане у таблицю 2.

Таблиця 2

Природа та підпорядкованість категорій безпеки для людини

Категорія (компонента) безпеки	Природа	Спрямованість загрози	Вид безпеки
безпека для здоров'я	економічна	здоров'я та життя	соціальна
економічна			
продовольча			
екологічна	екологічна, фізична, біологічна	здоров'я та життя, внутрішній світ	соціальна, гуманітарна
особиста	техногенна, виробнича, побутова, кримінальна		
демографічна	економічна, політична тощо, морально-ціннісна	внутрішній світ	гуманітарна
громадська і культурна	морально-ціннісна		
політична			

Як видно з таблиці, перші чотири з восьми категорій безпеки для людини (безпека для здоров'я, економічна, продовольча та екологічна) означають відсутність загроз

виключно здоров'ю та життю людини. Можна сказати, що характер та природа цих загроз мають раціональний характер та піддаються дії об'єктивних законів (фізики, хімії, економіки тощо). Така раціональність дає нам підстави об'єднати їх в окремий вид безпеки, а саме – соціальна безпека, оскільки уся соціальна сфера має виключно раціональний характер, опікуючись виключно раціональними сутностями (доходи, соціальне страхування, соціальні допомоги, соціальні послуги тощо)

Загрози соціальній безпеці мають різну природу, в тому числі й економічну. Тому можна вважати, що широко вживана лексична форма «соціально-економічна безпека» є поодиноким випадком соціальної безпеки. Так само правомірними, хоча й менш вживаними є лексичні форми «соціально-екологічна», «соціально-техногенна», «соціально-біологічна» безпеки тощо.

Вищевказане дозволяє нам сформулювати максимально узагальнене, проте гранично коректне визначення терміна «соціальна безпека», а саме: *соціальна безпека – це відсутність загроз здоров'ю та життю людини*. Її складовими є соціально-економічна, соціально-політична, соціально-біологічна та інші підвиди соціальної безпеки.

Аналогічно дві останні категорії (громадська і культурна та політична) означають відсутність загроз для способу життя, культури, віри, традицій, цінностей, духовності, моральності, цілей, ідеалів тощо, тобто ірраціональних сутностей, які за сукупністю визначають внутрішній світ людини. Це дає нам підстави об'єднати їх в інший вид безпеки – гуманітарну, оскільки, на відміну від соціальної, предмет гуманітарної безпеки лежить в ірраціональній сфері. Природа гуманітарної безпеки є здебільшого морально-ціннісною. Автор не експертом з гуманітарної безпеки, але може запропонувати таке визначення: *гуманітарна безпека – це відсутність загроз внутрішньому світу людини*.

Насамкінець, ще дві категорії безпеки для людини – особиста та демографічна – мають подвійний характер, об'єднуючи в своєму складі елементи як соціальної, так і гуманітарної безпеки. Проте у реальному житті всі ці категорії інколи взаємопов'язані і доповнюють одна одну.

Таким чином, соціальна та гуманітарна безпеки поділяють між собою увесь спектр безпек для людини в трактуванні ООН. Тому термін «соціально-гуманітарна безпека» є нічим іншим, ніж синонімом терміну «безпека для людини».

Наостанок зупинимося на ще одному нюансі. Переважна більшість дослідників соціальної безпеки розглядають людину як бенефіціара, тобто об'єкт захисту від загроз. Предметом їх дослідження є нейтралізація загроз для соціуму. (На цьому етапі дослідження автор усвідомлено обходить увагою рівні соціальної загрози – суспільство загалом, окремі соціальні групи чи особа – оскільки це питання гідне окремого розгляду). Такий підхід можна умовно вважати традиційним, тому дослідників цього напрямку також умовно позначимо як «традиційників».

Натомість інша, хоча й значно менш численна, частина дослідників розглядають сутність соціальної безпеки у кардинально іншому вимірі. Зокрема, йдеться не про ті чи інші загрози для соціуму, а навпаки, про загрози з боку соціуму для національної безпеки (наприклад, державний переворот, революція, насильницька зміна існуючого ладу) або людини чи окремої соціальної групи (наприклад, різанина на релігійному, національному, політичному ґрунті тощо). Дослідників цього напрямку умовно позначимо як «альтернативників».

Наприклад, С. Пирожков вважає, що соціальна безпека – це «результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій ...»⁷. Тобто, з точки зору «альтернативників» соціальна безпека – це відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян.

⁷ Наведено за: Підлипна Р. П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека» / Р. П. Підлипна // Науковий вісник НЛТУ України. –2015. –Вип. 25.2. –С.275–280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nvunfu.esy.es/Archive/2015/25_2/48.pdf

Тут слід зробити зауваження. За великим рахунком з точки зору «альтернативників» для національної безпеки природа загроз не має значення в тому сенсі, що це можуть бути як прояви протесту населення, так і результат державної політики, що реалізується знову ж таки власними громадянами. Як приклад можна навести хоча б капітуляцію Франції перед фашистською Німеччиною 22 червня 1940 року.

Характерно також, що для «альтернативників», як правило, суттєвою є першопричина (спонукальні причини) протесту, а не кінцева мета протестувальників. Це пояснюється наступним. Досить часто в ході протестних акцій незалежно від першопричини кінцева мета змінюється. Наприклад, протягом сумнозвісної акції непокори в смт. Врадіївка Миколаївської області (з 30 червня по 15 серпня 2013 року) протест проти свавілля місцевої міліції трансформувалася у вимогу відставки тодішнього міністра МВС, тобто набув політичного характеру.

Так само масові мітинги та протести в Україні проти ухвалення Верховною Радою України проекту нового Податкового кодексу, що тривали у листопаді – грудні 2010 року, закінчились політичними вимогами відставки уряду та проведення виборів до Верховної Ради України в березні 2011 року

Тому для «альтернативників» терміни «соціальна» та «соціально-політична» безпека в певному розумінні є синонімами, оскільки в ході протестних акцій процес часто-густо набуває політичного забарвлення. Саме тому словосполучення «соціально-економічна», «соціально-екологічна» безпека тощо не є часто вживаними у доробках «альтернативників».

Погляди «традиційників» та «альтернативників» на соціальну безпеку розходяться по чотирьох принципових моментах:

- бенефіціар. Якщо у дослідженнях «традиційників» бенефіціаром виступає людина, то в «альтернативників» це держава як політична форма організації управління суспільством та забезпечення в ньому ладу та стабільності, або окремі її інститути (ідеологія, політичний курс, панівна релігія тощо);
- характер загроз. Неважко помітити, що в дослідженнях «традиційників» загрози соціальній безпеці мають як «рукотворний» (тобто такий, що є результатом людської діяльності), так і нерукотворний характер (посуха, виверження вулкану, епідемія тощо). Загрози гуманітарній безпеці мають виключно рукотворний характер. Натомість, у дослідженнях «альтернативників» усі загрози носять виключно рукотворний характер, тобто їх джерелом є певні соціальні групи, що формуються на економічних, релігійних, національних, ідеологічних, політичних засадах тощо;
- локація загроз. З точки зору «традиційників», соціальні загрози можуть бути як внутрішніми по відношенню до держави, так і зовнішніми, наприклад, війна з іншою державою. Натомість з точки зору «альтернативників» джерело загроз має суто внутрішнє походження (власне населення чи власна державна політика). Та сама загроза війни класифікується як окремий вид загрози – воєнна;
- масштаб. Оскільки фокус уваги «альтернативників» зосереджений на національній безпеці, тобто загальнодержавній категорії, вирішальним фактором стає масштаб протестних акцій. Натомість для «традиційників» масштаб загрози, як правило, є другорядним показником.

Разом з тим предмети дослідження «традиційників» та «альтернативників» нерозривно пов'язані між собою. Якщо загроза соціальній безпеці у розумінні «альтернативників» реалізується насильницьким шляхом (громадянська війна, революція тощо), то одночасно реалізується загроза соціальній безпеці у розумінні «традиційників» (загроза здоров'ю та життю людини).

Якщо загроза соціальній безпеці у розумінні «альтернативників» реалізується ненасильницьким шляхом (наприклад, поступова зміна панівної релігії з християнської на мусульманську), то одночасно реалізується загроза гуманітарній безпеці у розумінні «традиційників» (у даному прикладі – загроза внутрішньому світу християн).

У рамках цього доробку не можна залишати поза розглядом питання щодо первинності та вторинності соціальних безпек в розумінні «традиційників» та «альтернативників». Неважко дійти висновку, що загрози здоров'ю, життю та внутрішньому світу людини спричиняють протестні настрої у суспільстві, які породжують загрозу національній безпеці. Іншими словами, загрози для соціуму є первинними по відношенню до загроз з боку соціуму, оскільки перші спричиняють другі. Але другі, своєю чергою, спричиняють перші, тобто коло замикається.

Висновки:

1. Термін «соціальна безпека» в розумінні дослідників зазвичай має два трактування: традиційне (відсутність загроз для соціуму) та альтернативне (відсутність загроз з боку соціуму).

2. Соціальна безпека у традиційному розумінні (соціальна безпека для соціуму) – це відсутність загроз здоров'ю та життю людини.

3. Соціальна безпека у альтернативному розумінні (соціальна безпека з боку соціуму) – це відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян.

4. Обидва види соціальних загроз щільно пов'язані одна з одною, при цьому одна породжує іншу, утворюючи замкнене коло. Але при цьому первинною слід вважати соціальну безпеку для соціуму.

1.2. Рівні соціальної безпеки: відповідальність та джерело загроз

Розглядаючи сутність соціальної безпеки, не можна обійти увагою питання об'єкта захисту від соціальних загроз (об'єкт негативного впливу в термінах табл. 1).

«Традиційники» зазвичай в узагальненому вигляді виокремлюють три ієрархічно структуровані об'єкти: суспільство загалом, окремі соціальні групи та особистість. Тобто, правомірно вести мову про три базові рівні соціальної безпеки, хоча насправді їх може бути більше за рахунок проміжних варіантів.

Загалом такий підхід має право на існування насамперед тому, що загрози об'єктам захисту різняться за масштабами. Отже, й запобіжні заходи та/або заходи реагування також мають розрізнятися масштабами, а також рівнем суб'єкта відповідальності.

Простіше кажучи, якщо містянин без навичок виживання на природі поїхав святкувати Новий рік у ліс, заблукав та замерз, то це його особистий рівень відповідальності. У цьому випадку наряд чи доцільно висувати якісь претензії до місцевої громади, а до держави й поготів.

Інша річ, коли людина, повертаючись ввечері додому, провалилась у каналізаційний отвір внаслідок відсутності люка, чи отримала ушкодження у ДТП через неякісне асфальтне покриття. В цих випадках правомірно вести мову про відповідальність місцевих громад.

Насамкінець, загрозу соціальній безпеці можуть становити природні катаклізми, як, наприклад, повінь 2012 року у Краснодарському краї, коли загинула 171 особа, а понад 34 тис. постраждали. Тоді доцільно вести мову про відповідальність держави.

Спрощені приклади наведені для рівня особистості. Насправді у реальному житті навіть на рівні особистості інколи буває досить непросто визначити рівень відповідальності, або вона (відповідальність) розподіляється на декілька рівнів. Наприклад, травма на виробництві у багатьох випадках є особистою відповідальністю працівника, який знехтував правилами безпеки (особиста відповідальність), небезпечних умов праці (відповідальність підприємства) та неякісного нагляду відповідної державної служби за умовами праці на підприємстві (відповідальність держави). Характерно, що в таких випадках відповідальність нижчого рівня, як правило, не знімає відповідальності з вищого, і навпаки.

Розглянемо матрицю «соціальна безпека – відповідальність за її забезпечення» (табл. 3). В подальшому під соціальною групою будемо мати на увазі сукупність людей,

пов'язаних будь-якою довільною ознакою. Нею можуть бути (але не вичерпно): територіальна, виробнича, релігійна, національна, політична тощо. Серед ознак можуть бути навіть такі екзотичні, як, припустимо, генетичний набір (геном) у випадках, коли йдеться про медичні дослідження в галузі небезпечних хвороб.

Таблиця 3

Матриця «соціальна безпека – відповідальність за її забезпечення»
з традиційної точки зору

Об'єкт захисту від загроз	Рівні відповідальності		
	держава	соціальна група	особа
особа	+	+	+
соціальна група	+	+	
суспільство загалом	+		

«+» – відповідальність існує

На рівні соціальної групи відповідальність за її безпеку у загальному випадку можуть покладатися на:

- державу. Загроза здоров'ю та життю групи людей у будь-якому випадку має бути предметом інтересу та турботи з боку держави? виходячи хоча б з її (держави) призначення. Для цього держава зазвичай має (в усякому разі, повинна мати) весь необхідний інструментарій, включаючи монополію на застосування сили;
- іншу соціальну групу. Історія знає безліч прикладів, коли місцева громада стає на захист земляків-іновірців від єдиновірців, що проживають в іншій місцевості. Інший приклад – масові укриття євреїв від нацистських переслідувань під час Другої світової війни;
- неї саму. Наприклад, це стосується опору на місцевому рівні, коли люди об'єднуються у загони самооборони задля протистояння бандитам, терористам тощо. До того ж соціальна група має здійснювати зовнішні комунікації таким чином, щоб уникати конфліктів з іншими соціальними групами чи державою. Іншим прикладом, який має прямо протилежну спрямованість, можна вважати масовий суїцид 909 учасників релігійної секти «Храм народів» у 1978 році.

Насамкінець, на рівні держави відповідальність за соціальну безпеку покладається на неї (державу) саму.

У цьому контексті доволі дискусійним є питання, чи може особистість бути відповідальною за безпеку соціальної групи чи навіть держави. Адже поведінка духовного (політичного, національного тощо) лідера багато в чому визначає поведінку соціальної групи чи держави, яку він формально чи неформально очолює, а у деяких випадках взагалі є визначальною. Достатньо прикладу сумнозвісної терористично-екстремістської секти Аум Сінріке, яка отримала всесвітню відомість внаслідок газової атаки у Токійському метро у 1987 році.

На нашу думку, таку постановку питання цілком правомірно вважати поодиноким аспектом узагальненої дискусії про роль особистості в історії. Остаточне розв'язання багато в чому філософської проблеми щодо відповідальності лідера за безпеку соціальної групи ще чекає свого автора. Втім, ми більше схильні вважати, що спроба покласти відповідальність за соціальну безпеку соціальної групи або навіть держави на конкретну особу є нічим іншим, ніж спробою її перекладання «з хворої голови на здорову». За свідченням істориків, після 9 травня 1945 року у Німеччині не залишилось жодного нациста, виключно довірливі обдурені німці. Тому вважаймо, що теза «він нас підбурив» чи «він має за нас піклуватись, нас захистити» тощо не може бути виправданням, а є виключно спробою зняти відповідальність з себе.

Що ж до точки зору «альтернативників», то переважна більшість з них розглядає найвищий рівень безпеки – національну безпеку, коли об’єктом загроз (об’єктом негативного впливу в термінах табл. 1 є суспільство загалом. Відповідно, як впливає з табл. 3, рівень відповідальності за її забезпечення також існує в однині – власне держава.

Не можна не зупинитись ще на одному нюансі. Перелік джерел загроз соціальної безпеці з точки зору «традиційників» настільки широкий, що вести мову про їх порівняння чи ранжування недоцільно (в усякому разі, в рамках цього дослідження). Техногенні аварії, нещасні випадки на виробництві, дорожні катастрофи, бідність тощо мають між собою дуже мало спільного, оскільки є надзвичайно різноплановими сутностями.

Натомість, аналізуючи позицію «альтернативників», доцільно вести мову про матрицю «соціальна безпека – джерело загрози» (табл. 4), оскільки для них джерело загрози – одна-єдина сутність (власні громадяни).

Таблиця 4

Матриця «соціальна безпека – джерело загрози»
з альтернативної точки зору

Об’єкт захисту від загроз	Джерело загроз		
	держава	соціальна група	особа
суспільство загалом	+	+	+

«+» – може бути джерелом загроз

З точки зору національної безпеки, джерелом загроз може бути держава, наприклад, у випадку, коли її дії суперечать інтересам власного населення. Останнім прикладом можуть слугувати події 2014 року в Україні, спричинені недолугою внутрішньою та зовнішньою політикою режиму Януковича.

Так само джерелом загроз для суспільства в цілому може бути певна соціальна група, наприклад, радикально налаштовані націоналісти, такі як Ірландська республіканська армія – ірландська народно-визвольна армія, метою якої є досягнення повної самостійності Північної Ірландії від Сполученого Королівства. Інший приклад – події, що відбулися 21–23 вересня 2013 року, коли релігійні фанатики захопили торговий центр *Nakumatt Westgate*, що я в місті Найробі, Кенія. Вони захопили багато заручників, дозволивши піти лише людям мусульманського віросповідання. Тоді було вбито 67 осіб.

Наостанок, джерелом загроз з точки зору «альтернативників» може бути й окрема особа. Достатньо згадати вбивство 35-го президента США Джона Кеннеді, яке було скоєно 22 листопада 1963 року в Далласі (США). Спеціально створена комісія на чолі з головою Верховного суду США Ерлом Уорреном («Комісія Уоррена») дійшла висновку, що вбивство було скоєно злочинцем-одинаком Лі Харві Освальдом.

Висновки:

1. З традиційної точки зору:

- доцільно виділити як три рівні соціальної безпеки (особа, соціальна група, суспільство в цілому), так і три рівні відповідальності за її підтримання (держава, соціальна група, особа);
- на кожному рівні соціальної безпеки;
  - ✓ відповідальність нижнього рівня не знімає відповідальності з верхнього;
  - ✓ відповідальність верхнього рівня знімає відповідальність з нижнього;
- джерела загроз є надзвичайно різноплановими сутностями як зовнішньої, так і внутрішньої дислокації по відношенню до держави.

2. З альтернативної точки зору:

- існує лише один рівень соціальної безпеки – суспільство в цілому;
- відповідальність за неї несе держава;

- джерелом загроз для нього може бути як сама держава, так й певна соціальна група і навіть окрема особа.

2. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВИМІР

2.1. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки

У сучасній науці досі немає єдиної критеріальної основи для вимірювання соціальної безпеки. Почасти це пояснюється тим, що переважна більшість дослідників вивчають не явище в цілому, а його окремі частини. До того ж виділення критеріїв для оцінки соціальної безпеки прямо залежить від її авторського трактування.

До того ж складність підбору і вимірювання об'єктивних показників соціальної безпеки визначається наступними особливостями:

- специфікою предмета дослідження, що має тривірневу ієрархічну структуру;
- певними складнощами формалізованого опису соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві;
- складністю отримання достовірної вихідної інформації;
- труднощами вимірювання окремих показників, що мають комплексний, узагальнений характер.

Згідно з методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України⁸, інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки), одним з яких є субіндекс соціальної безпеки, який містить 15 індикаторів. У контексті цього дослідження розіб'ємо їх на чотири групи під умовними назвами «індикатори соціальної безпеки», «індикатори якості життя», «індикатори гуманітарної безпеки» та «інші індикатори».

1. Індикатори соціальної безпеки:

- 1.1. відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу;
- 1.2. відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність;
- 1.3. чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- 1.4. чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- 1.5. обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП.
- 1.6. рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення);

Наведені шість індикаторів, на перший погляд, у контексті цього дослідження з деякими обмовками можна віднести до індикаторів власне соціальної безпеки в традиційному розумінні, залишивши за дужками їх інформативність, тобто можливість практичного використання. Нижче ми повернемося до їх аналізу більш детально.

2. Індикатори якості життя:

- 2.1. частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів;
- 2.2. співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів);
- 2.3. частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств;

⁸ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.

2.4. відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні;

2.5. відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати.

На нашу думку, цю групу з п'яти індикаторів навряд чи можна віднести до індикаторів соціальної безпеки чи то в традиційному, чи то в альтернативному сенсі. Перші два з них характеризують не загальний рівень життя населення, а ступінь майнового розшарування суспільства. Само по собі майнове розшарування має місце в будь-якому суспільстві, і його не можна однозначно охарактеризувати як позитивне чи негативне явище. Спеціалісти дослідили взаємозв'язок між економічною нерівністю в суспільстві та соціально-економічними показниками в країні в цілому.⁹ З'ясувалося, що нормальна нерівність проявляє себе як позитивний фактор, а надмірна – як негативний. Зниження надмірної нерівності на 0,01 підвищує темп економічного зростання на 1,87 процентного пункту, а темп зростання обсягу інвестицій підвищує в середньому на 3,6–3,8 процентного пункту⁹. Але в контексті соціальної безпеки нас має цікавити не майнове розшарування суспільства, а добробут найнезаможніших верств населення.

Індикатор 2.3 (частка витрат на харчування) є доволі цікавим та інформативним показником, але все ж таки не висвітлює ступень загрози для життя та здоров'я людини, тобто соціальної безпеки ні в традиційному, ні в альтернативному розумінні.

Індикатор 2.4 (співвідношення заробітної плати в Україні та ЄС) взагалі є виключно індикативним, оскільки не враховує паритет купівельної спроможності.

Насамкінець індикатор 2.5 (вартість житла у порівнянні з заробітною платою) також не можна відносити до індикаторів соціальної безпеки, оскільки він не характеризує кількість повністю безпритульних в суспільстві, для яких існує реальна загроза здоров'ю та життю.

Загалом ця вельми цікава група індикаторів характеризує не соціальну безпеку в будь-якому з сенсів, а, скоріше, загальну якість життя українців. Світовий досвід та концептуальні підходи до вимірювання цього показника наведено у доповіді Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України¹⁰.

3. Індикатори гуманітарної безпеки:

3.1. обсяг видатків зведеного бюджету на освіту;

3.2. загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 – 17 років.

На нашу думку, цю пару індикаторів можна з повним правом віднести до гуманітарної безпеки, оскільки вони прямо не пов'язані не тільки зі здоров'ям та життям людини, але й з рівнем добробуту. Хоча загалом у сучасному індустріальному світі наявність чи відсутність освіти може певним чином вплинути на життєвий шлях людини, прямий зв'язок, принаймні, у сучасній Україні, відсутній. Тобто стверджувати, що освіта є чинником соціальної безпеки, буде явним перебільшенням як із традиційної, так і з альтернативної точки зору.

4. Інші індикатори:

4.1. сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року;

4.2. рівень зайнятості населення у віці 15 – 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи.

Ця пара індикаторів взагалі випадає з загального контексту з наступних причин. Сума несплаченої заробітної плати без додаткових уточнень може свідчити про що

⁹ Див., наприклад, «Во всем виновато избыточное неравенство» [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.nkj.ru/archive/articles/12728/>

¹⁰ Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] // [Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін.] – К.: 2013. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf

завгодно або взагалі не свідчити ні про що. Необхідна додаткова інформація щодо структури підприємств (економічно активні, неактивні, в стадії санації, ліквідації), платіжного календаря тощо.

Рівень зайнятості є важливим та загально визнаним показником стану здоров'я національної економіки. Проте його вплив на соціальну безпеку в будь-якому трактуванні неможливо оцінити без аналізу стану соціального страхування (зокрема від безробіття) та соціальної допомоги у країні в цілому.

Отже, ця пара індикаторів також не придатна для визначення рівня економічної безпеки з обох точок зору.

Тепер повернемося до аналізу індикаторів першої групи, яку ми умовно назвали індикаторами соціальної безпеки. Перші два індикатори (відношення заробітної плати та пенсії до прожиткового мінімуму) загалом характеризують рівень доходів населення. Це досить важливі загальноприйняті індикатори, але їх придатність до визначення ступеня соціальної безпеки в традиційному розумінні під певним сумнівом з наступних причин. Насамперед, більш інформативним є не середньоарифметичний, а медіанний показник, який хоч якось віддзеркалює структуру майнової стратифікації населення. По-друге, якщо виходити з того, що соціальна безпека пов'язана зі здоров'ям та життям людини, дослідника насамперед має цікавити частка людей, що отримують доходи нижчі, ніж прожитковий мінімум. Зрозуміло, за умови, що прожитковий мінімум є реальним, тобто реально віддзеркалює можливості людини задовольняти мінімальні життєві потреби.

Натомість для «альтернативників» ці індикатори є досить прийнятними, позаяк низький в цілому рівень життя може призвести до протестів, заворушень тощо.

Наступні два індикатори є неприйнятними як для «традиційників», так і для «альтернативників». Жодним чином не применшуючи небезпеки туберкульозу та ВІЛ-СНІД для здоров'я людини, все ж таки зазначимо, що не вони є найбільш розповсюдженою причиною захворювання та смерті людей. У цьому контексті сумнівну пальму першості в Україні надійно утримують серцево-судинні та онкологічні захворювання. Туберкульоз посідає лише шосте місце¹¹.

П'ятий індикатор (обсяг видатків на медицину) також є неприйнятним для обох категорій дослідників, оскільки для людей важливим є не обсяг фінансування, а ефективність використання фінансів для охорони здоров'я.

Насамкінець, останній, шостий індикатор може задовольнити «альтернативників», оскільки загальний рівень злочинності може стати причиною конфліктів у державі. Утім, для «традиційників» його ефективність під сумнівом, оскільки індикатор узагальнює всі види злочинів, в тому числі фінансові, посадові, шахрайство тощо, тобто такі, що, як правило, не несуть в собі загрози здоров'ю та життю людини. Узагальнену придатність індикаторів соціальної безпеки згідно з нормативним документом наведено у табл. 5.

Як видно з таблиці, з усієї множини індикаторів, затверджених Мінекономрозвитку, лише три придатні для реального обчислення рівня соціальної безпеки в альтернативному розумінні і лише один (і то умовно) в традиційному. Великою мірою це може бути пов'язане з нечітким розумінням сутності соціальної безпеки, оскільки Мінекономрозвитку визначає її як «стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни».

На нашу думку, гідний, якісний рівень життя є значною мірою розмитими, невизначеними та суб'єктивними категоріями, тобто такими, що не придатні для практичного використання в державному управлінні. Але інтереси українського суспільства потребують саме максимально транспарентної оцінки явища з метою

¹¹ Див., наприклад: Здоров'я нації: от чего умирают украинцы [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://glavred.info/zhizn/zdorove-nacii-ot-chego-umirayut-ukraincy-296365.html>

прийняття конкретних управлінських рішень в галузі соціальної політики, оскільки сильна соціальна політика формує передумови для соціальної стабільності.

Таблиця 5

Придатність офіційних індикаторів
для визначення рівня соціальної безпеки
у традиційному та альтернативному розумінні

Умовна група індикаторів	Індикатор	Придатність для оцінки рівня соціальної безпеки	
		традиційне розуміння	альтернативне розуміння
соціальної безпеки	відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	ні	так
	відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	ні	так
	чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	ні	ні
	чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	ні	ні
	обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	ні	ні
	рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	так / ні	так
якості життя	частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів	ні	ні
	співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів)	ні	ні
	частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	ні	ні
	відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	ні	ні
	відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати	ні	ні
гуманітарної безпеки	обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	ні	ні
	загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років	ні	ні
інші	сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року	ні	ні
	рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи	ні	ні

Наразі систем індикаторів соціальної безпеки, альтернативних викладеній у методиці Мінекономрозвитку, небагато, однак вони є. Так, Ю. Харазішвілі та Є. Дронь пропонують наступний набір¹²:

- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції);
- рівень оплати праці у випуску;
- рівень тіньової заробітної плати до офіційної;
- рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості;
- рівень видатків на освіту до ВВП;

¹² Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп./ Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К.: НІСД, 2014. – 117 с.

- рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП;
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму;
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення;
- рівень пенсійних видатків до ВВП;
- рівень дефіциту ПФ до ВВП.

При цьому автори виходять з власного трактування соціальної безпеки як «стану соціальної сфери, при якому забезпечується високий і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз». Характерно, що Ю. Харазішвілі та Є. Дронь, так само як і Мінекономрозвитку, вважають головним критерієм рівень життя населення. При такому трактуванні соціальної безпеки запропонована система індикаторів відповідає своєму призначенню, тобто дійсно віддзеркалює рівень життя населення.

Інший дослідник, Л. Ільчук, трактує соціальну безпеку як «стан захищеності соціальних інтересів і соціальних потреб особи, суспільства, держави від впливу на них внутрішніх і зовнішніх загроз в межах визначених граничних (порогових чи критичних) значень, які можуть становити загрозу національній безпеці країни»¹³. Відповідно, він пропонує власний набір з 19 індикаторів, згрупованих у п'ять блоків: соціально-трудова відносина, демографічний, соціального розшарування, соціальний захист, безпека життя. Їх окремих аналіз приведе нас до тих самих висновків.

Це доводить нас до загального висновку, що набір індикаторів соціальної безпеки залежить головним чином від авторського її (соціальної безпеки) трактування. До того ж автори, як правило, не обтяжують себе обґрунтуванням вибору того чи іншого індикатора, обмежуючись лише констатацією факту.

На нашу думку, це вкрай вагомий нюанс в вітчизняній теорії та практиці дослідження соціальної безпеки. Адже від її стану залежить цілісність та стійкість функціонування та розвитку соціуму в цілому, забезпечення захисту життєво важливих інтересів його членів. Це якість соціальних відносин, що характеризується наданням будь-якому члену суспільства можливості реалізувати свій внутрішній потенціал, перебуваючи поза загрозою соціальної та фізичної деградації, навіть при зниженні рівня і якості життя.

Висновки:

1. Набір індикаторів соціальної безпеки здебільшого залежить від авторського трактування її сутності.

2. Наразі відсутня система індикаторів, які могли б використовуватись для адекватної та ефективної оцінки рівня соціальної безпеки як в традиційному, так й в альтернативному розумінні цього терміну, тоді як потреба в них є очевидною та безспірною з огляду на забезпечення сталого розвитку вітчизняного суспільства.

2.2. Індикативний підхід до оцінки рівня соціальної безпеки

З позицій системного підходу соціальна безпека має бути активною, комплексною, безперервною, універсальною, цілеспрямованою, конкретною та надійною¹⁴. Соціальна безпека, виступаючи складною багаторівневою соціальною системою, формується в руслі об'єктивного процесу, як під прямим, так і опосередкованим впливом значної кількості факторів. Тому в основі об'єктивної оцінки соціальної безпеки, як і при урядовому підході, пропонується використання процедури індикативного аналізу.

Індикативний аналіз дозволяє не тільки оцінити рівень соціальної безпеки країни чи окремого регіону, але й порівнювати його з іншими країнами (регіонами), а також відстежувати його зміну під впливом окремих загроз. Відповідно до індикативного методу

¹³ Методологія розрахунків показників соціальної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Metodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoi-bezpeky.pdf>

¹⁴ Гайфуллин А.Ю. Социальные технологии управления обществом: проблемы и перспективы / Проблемы функционирования и развития территориальных социально-экономических систем: Сб. ст. II Всероссийской научн.-практ. интернет-конференции: в 3. томах – Уфа, 2008, С. 52–56.

аналізу сутність оцінки соціальної безпеки реалізується в системі індикативних показників. Індикативний показник (індикатор) соціальної безпеки – це показник стану соціально-економічного середовища країни (регіону), значення якого відображає ступінь певної загрози соціальній безпеці.

Не можна не погодитись з О. Іляш у тому, що індикаторами системи соціальної безпеки повинні бути нормативні характеристики і показники, які відповідають таким властивостям:

- у кількісній формі відображати загрози системі соціальної безпеки на різних рівнях ієрархії;
- мати високу чутливість і мінливість щодо здатності попереджати суспільство, регіони та державу про можливі небезпеки у зв'язку зі зміною ситуації, прийнятими урядом заходами у сфері соціальної політики;
- виконувати функції індикаторів не окремо, а лише в сукупності, тобто взаємодіючи між собою¹⁵.

Виходячи з методології наукового аналізу, найбільш прийнятними принципами побудови системи індикаторів соціальної безпеки видаються такі:

- об'єктивність;
- практичність (прикладний характер), що характеризує можливість практичного застосування індикаторів для оцінки соціальної безпеки та проведення точної діагностики загроз;
- комплексність, тобто можливість поєднувати та відображати всі аспекти соціальної безпеки;
- наскрізність подання, що враховує необхідність визначення соціальної безпеки за рівнями (державний, регіональний, особистісний);
- однозначність інтерпретації для прийняття управлінських рішень щодо знешкодження (мінімізації впливу) загроз;
- прозорість, простота і зрозумілість;
- можливість кількісного відображення та орієнтація на систему показників національної статистики;
- репрезентативність для міжнародних та міжрегіональних порівнянь;
- обмеженість кількості¹⁶.

Не викликає сумніву, що з огляду на принципову різницю між традиційним та альтернативним трактуванням соціальної безпеки, набори індикаторів для них мають бути різними. Це зовсім не означає, що один і той самий індикатор не може входити до складу обох наборів, але вони (набори) не повинні бути абсолютно тотожними.

2.3. Індикатори соціальної безпеки в традиційному розумінні

Нагадаємо, що в **традиційному розумінні під соціальною безпекою ми маємо на увазі відсутність загроз для здоров'я та життя людини**. Тобто, сюди не входять ані гуманітарна безпека, ані рівень життя населення. Проаналізуємо її ще раз у розрізі категорій (компонент), яких виділено шість: безпека для здоров'я, економічна, продовольча, екологічна, особиста та демографічна.

Отже, *економічна компонента соціальної безпеки* (соціально-економічна безпека¹⁷) трактується як забезпеченість доходом, достатнім для задоволення нагальних потреб

¹⁵ Іляш О. І. Принципи побудови індикаторів соціальної безпеки [Електронний ресурс] / О. І. Іляш/ – Режим доступу :

http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/bitstream/123456789/21940/1/PRYNCPY_POBUDOVY_INDYKATORIV_SOCIAL'NOYI_BEZPEKY_Ilyash.pdf

¹⁶ Там само

¹⁷ Не плутати з економічною безпекою держави.

(гарантований мінімальний дохід). У разі його відсутності (недостатності) рівень споживання людини стає рівень критично низьким, ставлячи її на межу фізичного виживання. Крайнім проявом такого виживання стає смерть від голоду та/або несприятливих погодних умов. При визначенні індикаторів *соціально-економічної безпеки* не слід забувати про три нюанси:

- гарантований мінімальний дохід має бути реальним, тобто відповідати реальним життєвим умовам. Вітчизняний аналог показника – прожитковий мінімум – у сучасних вітчизняних умовах, на жаль, таким не є. Якщо виходити з того, що моніторинг рівня соціальної безпеки є нагальною потребою соціальної держави, якою себе позиціонує Україна, реальність розміру прожиткового мінімуму є для цього неодмінною умовою. Показник має бути вільний від будь-яких політичних, економічних та інших нашарувань. Будь-які обчислення рівня соціальної безпеки, що не базуються на реальному гарантованому мініимальному доході, позбавлені усякого сенсу;
- гарантований мінімальний дохід має обраховуватись на кожного члена сім'ї, але в рамках домогосподарства. Тобто сумарний дохід має дорівнювати сумі доходів усіх його членів, але обліковуватись на кожного члена домогосподарства. Іншими словами, якщо в сім'ї батьки отримують мінімальну заробітну плату, а у них є дитина, яка не отримує жодного доходу, це означає, що нижче прожиткового рівня живе не одна особа, а три;
- джерело доходу не відіграє особливої ролі. Це можуть бути заробітна плата, пенсії, соціальні допомоги, пасивні доходи тощо. Саме тому не можна погодитись з тезою, що при оцінці загроз економічній безпеці першорядне значення мають показники безробіття. Дійсно, можливість заняття оплачуваною працею – умова запобігання загрозі убогості та її наслідків для людини. Однак, з точки зору конкретної людини джерело доходу не є настільки важливим як сам факт його наявності. Іншими словами, структура доходу домогосподарства для нього самого є другорядною. Інша справа, що аналіз цієї структури має бути найважливішим інструментом визначення державної політики в сфері зайнятості з метою зниження рівня економічної безпеки.

З урахуванням вищезазначеного пропонується індикатор соціально-економічної безпеки – відсоток населення за межею бідності ($I_{\hat{n}A}$), який обчислюється як відсоток кількості громадян, сумарний рівень доходів яких нижче прожиткового мінімуму.

$$I_{\hat{n}A} = \frac{N_{\hat{n}A}}{N} \times 100 \quad (1)$$

де: $I_{\hat{n}A}$ – відсоток населення за межею бідності;
 $N_{\hat{n}A}$ – кількість громадян з доходом нижче прожиткового мінімуму;
 N – загальна кількість населення країни.

Дохід на одного члена домогосподарства має обчислюватись як:

$$D = \frac{\sum_{i=1}^n D_i}{n} \quad (2)$$

де: D – дохід на одного члена домогосподарства;
 D_i – дохід i -ого члена домогосподарства;
 n – загальна кількість членів домогосподарства.

При цьому має виконуватись умова:

$$D \leq PM \Rightarrow n \in N_{\hat{n}A} \quad (3)$$

де: PM – реальний прожитковий мінімум доходів громадян.

Нагадаємо, що *продовольча компонента соціальної безпеки* – це доступність основних продуктів харчування, що припускає їх наявність у достатній кількості і вільного доступу до них, достатню купівельну спроможність населення (фізична і економічна доступність продуктів харчування). ООН пропонує загрозу продовольчій безпеці оцінювати на основі аналізу наступних показників: добове споживання калорій у відсотках до мінімальної потреби, індекс виробництва продуктів харчування на душу населення та коефіцієнт залежності від імпорту продукції.

На нашу думку, підхід, пропонований ООН, може застосовуватись на практиці, проте він дещо ускладнений, а отже, доволі незручний у використанні.

Ступінь економічної доступності продуктів харчування можна оцінити за допомогою вищенаведеного індикатора – відсоток населення за межею бідності ($I_{\text{бід}}$). Щодо фізичної доступності продуктів харчування зазначимо таке. На сучасному рівні розвитку людства доволі важко уявити умови, за яких в певній країні продукти харчування стають повністю не доступними для населення. Протягом останніх десятиріч автору невідомі випадки, коли б світова спільнота в особі численних міжнародних організацій, насамперед ООН, окремих країн, приватних фондів тощо не пропонувала нужденним країнам продовольчу допомогу, яка охоче приймалася урядом країни-акцептора. Виняток становлять хіба що дуже одіозні режими на кшталт Південної Кореї, що протягом 1995–1999 років пережила справжній голод¹⁸.

Як свідчить світовий досвід, у період загрози голоду уряд, як правило, запроваджує розподільчу політику, найпоширенішими інструментами якої є безоплатна роздача гуманітарної допомоги, пункти продажу за соціальними цінами, картки тощо. При цьому продовольча ситуація в країні характеризується двома особливостями:

- обсягів продовольства в рамках розподільчої політики може бути недостатнім, тобто загроза голоду хоча й значно послаблюється, але не повністю ліквідується;
- паралельно розподільчій політиці функціонує «чорний» ринок продовольства, ціни на якому значно перевищують звичайні. Тобто, людина має можливість придбати продукти харчування, але вона (можливість) обмежена його фінансовим станом.

У контексті нашого дослідження це означає, що в періоди загрози голоду в країні різко зростає вартість продовольчої складової споживчого кошика, на підставі якого розраховується прожитковий мінімум. Отже, за інших рівних умов, зростає кількість громадян з доходом нижче прожиткового мінімуму. Якщо йдеться про загрозу справжнього голоду, показник, умовно кажучи, зростає зі звичайних 5% – 10% – 15% до 95% – 98%.

А це, своєю чергою, означає, що проблема фізичної доступності продуктів харчування є, всього-на-всього, поодиноким випадком проблеми економічної доступності. Отже, продовольча компонента соціальної безпеки не потребує окремого індикатора. Вона, як і соціально економічна, оцінюється вже запропонованим індикатором, а саме: відсоток населення за межею бідності ($I_{\text{бід}}$). Але не втомлюємось нагадувати, що при розрахунках індикатора має використовуватися реальний гарантований мінімальний дохід.

Екологічна компонента соціальної безпеки (соціально-екологічна безпека¹⁹) трактується як свобода і захист від загроз екологічного забруднення. Запорукою соціально-екологічної безпеки слід вважати наявність чистого повітря, незабрудненої води, екологічно безпечної їжі, можливість проживання в умовах, що не становлять небезпеки для здоров'я з точки зору екології (житло, умови праці тощо).

¹⁸ Ядерная эйфория Ким Чен Ына [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/international/yadernaya-eyforiya-kim-chen-yna-.html>

¹⁹ Термін не є тотожним терміну «екологічна безпека»/

Загрози екологічній безпеці визначаються негативним впливом радіаційного та хімічного забруднення навколишнього середовища, геомагнітного й електромагнітного випромінюванням та нових біотехнологій²⁰.

Складність оцінювання рівня екологічної компоненти соціальної безпеки полягає у тому, що сучасна медицина часто-густо не в змозі визначити достовірну причину захворювання людини. До того ж протистояння негативному впливу різного виду забруднень, випромінювань та біотехнологій часто-густо значно відстає від його (впливу) темпів і масштабів.

Наслідком дії таких загроз екологічної компоненти соціальної безпеки є захворювання та смерть людей. Тому показниками загроз логічно вважати кількість захворювань та смертей, спричинених цим негативним впливом. Отже, в ідеалі при обчисленні рівня соціально-екологічної безпеки доцільно використовувати два індикатори, а саме: індикатор захворюваності внаслідок соціально-екологічної загрози $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\zeta\bar{A}\bar{O}\bar{A}}$ та індикатор смертності внаслідок соціально-екологічної загрози $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{N}\bar{I}}$.

Індикатор $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\zeta\bar{A}\bar{O}\bar{A}}$ може обчислюватись як кількість захворювань внаслідок дії кожного з негативних впливів на сто тисяч населення:

$$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\zeta\bar{A}\bar{O}\bar{A}} = \sum (Z_{\bar{D}\bar{A}\bar{A}}; Z_{\bar{O}\bar{I}}; Z_{\bar{A}\bar{A}\bar{I}}; Z_{\bar{A}\bar{I}}; Z_{\bar{A}\bar{I}\bar{I}}) \quad (4)$$

- де: $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\zeta\bar{A}\bar{O}\bar{A}}$ – індикатор захворюваності внаслідок соціально-екологічної загрози;
 $Z_{\bar{D}\bar{A}\bar{A}}$ – кількість захворювань внаслідок радіаційного забруднення (на 100 тис. населення);
 $Z_{\bar{O}\bar{I}}$ – кількість захворювань внаслідок хімічного забруднення (на 100 тис. населення);
 $Z_{\bar{A}\bar{A}\bar{I}}$ – кількість захворювань внаслідок геомагнітного випромінювання (на 100 тис. населення);
 $Z_{\bar{A}\bar{I}}$ – кількість захворювань внаслідок електромагнітного випромінювання (на 100 тис. населення);
 $Z_{\bar{A}\bar{I}\bar{I}}$ – кількість захворювань внаслідок застосування біотехнологій (на 100 тис. населення).

Індикатор смертності $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{N}\bar{I}}$ обчислюється як кількість смертей внаслідок дії кожного з негативних впливів на сто тисяч населення:

$$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{N}\bar{I}} = \sum (S_{\bar{D}\bar{A}\bar{A}}; S_{\bar{O}\bar{I}}; S_{\bar{A}\bar{A}\bar{I}}; S_{\bar{A}\bar{I}}; S_{\bar{A}\bar{I}\bar{I}}) \quad (5)$$

- де: $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{N}\bar{I}}$ – індикатор смертності внаслідок соціально-екологічної загрози;
 $S_{\bar{D}\bar{A}\bar{A}}$ – кількість смертей внаслідок радіаційного забруднення (на 100 тис. населення);
 $S_{\bar{O}\bar{I}}$ – кількість смертей внаслідок хімічного забруднення (на 100 тис. населення);
 $S_{\bar{A}\bar{A}\bar{I}}$ – кількість смертей внаслідок геомагнітного випромінювання (на 100 тис. населення);
 $S_{\bar{A}\bar{I}}$ – кількість смертей внаслідок електромагнітного випромінювання (на 100 тис. населення);
 $S_{\bar{A}\bar{I}\bar{I}}$ – кількість смертей внаслідок застосування біотехнологій (на 100 тис. населення);

²⁰ Зеркалов Д. В., Арламов О. Ю. Соціальні проблеми сталого розвитку: монографія [Електронний ресурс]. – К.: Основа, 2013. – 562 с.

Безпека для здоров'я включає в себе захищеність людини від ризиків захворюваності, тобто можливість жити в безпечному для здоров'я середовищі проживання; доступність ефективного медичного обслуговування (відносна свобода від захворювань і заражень). Для обчислення її (безпеки для здоров'я) кількісного виразу та виходячи з її сутності, як й при обчислюванні рівня соціально-екологічної безпеки, вважаймо доцільним застосувати два індикатора, а саме індикатор «звичайної» захворюваності $I_{AC}^{CA\bar{O}\bar{A}}$ та індикатор смертності $I_{AC}^{\bar{N}}$. При цьому $I_{AC}^{CA\bar{O}\bar{A}}$ обчислюється як кількість «звичайних» захворювань (за винятком тих, що обліковуються у складі індикатора соціально-екологічної безпеки $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{CA\bar{O}\bar{A}}$) на 100 тис. населення:

$$I_{AC}^{CA\bar{O}\bar{A}} = Z_{AC} \quad (6)$$

де: $I_{AC}^{CA\bar{O}\bar{A}}$ – індикатор «звичайної» захворюваності;

Z_{AC} – кількість захворювань внаслідок звичайних причин (на 100 тис. населення); населення).

При цьому має виконуватись умова:

$$Z_{AC} \notin (Z_{D\bar{A}\bar{A}}; Z_{\bar{O}\bar{i}}; Z_{\bar{A}\bar{A}\bar{i}}; Z_{\bar{A}\bar{i}}; Z_{\bar{A}\bar{i}}) \quad (7)$$

Індикатор смертності $I_{AC}^{\bar{N}}$ обчислюється як кількість смертей від «звичайних» захворювань (за винятком тих, що обліковуються у складі індикатора соціально-екологічної безпеки $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{N}}$) на 100 тис. населення:

$$I_{AC}^{\bar{N}} = S_{AC} \quad (8)$$

де: $I_{AC}^{\bar{N}}$ – індикатор «звичайної» смертності;

S_{AC} – кількість смертей внаслідок звичайних причин (на 100 тис. населення); населення).

При цьому має виконуватись умова:

$$S_{AC} \notin (S_{D\bar{A}\bar{A}}; S_{\bar{O}\bar{i}}; S_{\bar{A}\bar{A}\bar{i}}; S_{\bar{A}\bar{i}}; S_{\bar{A}\bar{i}}) \quad (9)$$

Особиста компонента соціальної безпеки (соціально-особиста безпека) – це свобода і захист людини від фізичного насильства і погроз. Загрози особистій безпеці включають в себе:

- природні й техногенні аварії та катастрофи;
- ризик нещасних випадків на виробництві, на транспорті, в побуті;
- смертність від дорожніх пригод;
- злочинність;
- усі види насильства, в тому числі: насильство держави (фізичні тортури, примусові роботи в зонах підвищеної небезпеки для здоров'я і життя тощо), насильство над дітьми та жінками, насильство на роботі, психічне насильство.

Аналіз наведеного переліку доводить до двох висновків:

1. Не всі види загроз особистій безпеці є загрозами соціальними. Наприклад, економічна злочинність, підробка документів, фальшивомонетництво тощо, як правило, не тягнуть за собою безпосередньої загрози здоров'ю і життю людини, тоді як злочини насильницького характеру, безумовно, є загрозою особистій безпеці. Примусові роботи чи психологічне насильство логічно віднести до соціальних загроз лише у тому випадку, якщо вони тягнуть за собою захворювання чи смерть людини. У іншому випадку вони мають скоріше гуманітарний характер.

2. Кінцевим наслідком дії наведених загроз є, знову ж таки, або захворювання (травма, інвалідність) або смерть людини.

Наповнення індикаторів соціально-особистої безпеки, як і у випадках з соціально-екологічною безпекою та безпекою для здоров'я, мають складати кількість захворювань та смертність населення з вищенаведених причин. Отже, пропонуються наступні індикатори: індикатор захворюваності $I_{IA}^{CA\dot{O}\dot{A}}$ та індикатор смертності $I_{IA}^{\dot{N}}$. Індикатор $I_{IA}^{CA\dot{O}\dot{A}}$ обчислюється як кількість захворювань (травм) (за винятком тих, що обліковуються у складі індикаторів соціально-екологічної безпеки $I_{\dot{N}\dot{A}\dot{A}}^{CA\dot{O}\dot{A}}$ та безпеки для здоров'я $I_{AC}^{CA\dot{O}\dot{A}}$) на 100 тис. населення:

$$I_{IA}^{CA\dot{O}\dot{A}} = \sum (Z_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}}; Z_{\dot{C}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \quad (10)$$

де: $I_{IA}^{CA\dot{O}\dot{A}}$ – індикатор захворюваності внаслідок соціально-особистої загрози;
 $Z_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}$ – кількість захворювань (травм) внаслідок природних та техногенних аварій та катастроф (на 100 тис. населення);
 $Z_{\dot{I}\dot{A}}$ – кількість захворювань (трав) внаслідок нещасних випадків на виробництві, в побуті та дорожньо-транспортних пригод (на 100 тис. населення);
 $Z_{\dot{C}\dot{E}}$ – кількість захворювань (травм) внаслідок насильницьких злочинів (в тому числі вулична злочинність) (на 100 тис. населення);
 $Z_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}$ – кількість захворювань (травм) внаслідок застосування видів насильства, інших ніж ті, що обліковуються у складі $Z_{\dot{C}\dot{E}}$ (насильство держави (фізичні тортури, примусові роботи в зонах підвищеної небезпеки для здоров'я і життя тощо), насильство над дітьми та жінками, насильство на роботі, психічне насильство) (на 100 тис. населення).

При цьому мають виконуватись умови:

$$(Z_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}}; Z_{\dot{C}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \notin (Z_{\dot{D}\dot{A}\dot{A}}; Z_{\dot{O}\dot{I}}; Z_{\dot{A}\dot{A}\dot{I}}; Z_{\dot{A}\dot{I}}; Z_{\dot{A}\dot{I}}) \quad (11)$$

$$(Z_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}}; Z_{\dot{C}\dot{E}}; Z_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \notin Z_{AC} \quad (12)$$

Індикатор смертності $I_{IA}^{\dot{N}}$ обчислюється як кількість смертей (за винятком тих, що обліковуються у складі індикаторів соціально-екологічної безпеки $I_{\dot{N}\dot{A}\dot{A}}^{\dot{N}}$ та «звичайної» смертності $I_{AC}^{\dot{N}}$) на 100 тис. населення:

$$I_{IA}^{\dot{N}} = \sum (S_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}}; S_{\dot{C}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \quad (13)$$

де: $I_{IA}^{\dot{N}}$ – індикатор смертності внаслідок соціально-особистої загрози;
 $S_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}$ – кількість смертей внаслідок природних та техногенних аварій та катастроф (на 100 тис. населення);
 $S_{\dot{I}\dot{A}}$ – кількість смертей внаслідок нещасних випадків на виробництві, в побуті та дорожньо-транспортних пригод (на 100 тис. населення);
 $S_{\dot{C}\dot{E}}$ – кількість смертей внаслідок насильницьких злочинів (в тому числі вулична злочинність) (на 100 тис. населення);
 $S_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}$ – кількість смертей внаслідок застосування видів насильства, інших ніж ті, що обліковуються у складі $S_{\dot{C}\dot{E}}$ (насильство держави (фізичні тортури, примусові роботи в зонах підвищеної небезпеки для здоров'я і життя тощо), насильство над дітьми та жінками, насильство на роботі, психічне насильство) (на 100 тис. населення).

При цьому мають виконуватись умови:

$$(S_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}}; S_{\dot{C}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \notin (S_{\dot{D}\dot{A}\dot{A}}; S_{\dot{O}\dot{I}}; S_{\dot{A}\dot{A}\dot{I}}; S_{\dot{A}\dot{I}}; S_{\dot{A}\dot{I}}) \quad (14)$$

$$(S_{\dot{I}\dot{O}\dot{A}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}}; S_{\dot{C}\dot{E}}; S_{\dot{I}\dot{A}\dot{N}}) \notin S_{AC} \quad (15)$$

Насамкінець *демографічна компонента соціальної безпеки (соціально-демографічна безпека)* – це забезпечення хоча б простого – а в ідеалі розширеного – відтворення населення (недопущення депопуляції). Вище вже йшлося про те, що демографічна безпека має подвійну природу: соціальну та гуманітарну. Лише одна з чотирьох складових демографічної безпеки – смертність – має виключно соціальну природу. Натомість народжуваність може мати як соціальну природу (неможливість мати дітей з медичних причин), так й гуманітарну (банальне небажання чи різноманітні побоювання). Те ж саме стосується й еміграції з імміграцією. Люди можуть тікати з місця ведення бойових дій, тобто з суто соціальної причини – побоювання за власне життя (як це наразі відбувається в Сирії). Натомість часто-густо еміграція породжується причинами гуманітарного характеру – ідеологічними, релігійними тощо, аж до суто економічних. Прикладом може слугувати єврейська еміграція з теренів СРСР у 1980-х роках.

Утім, з точки зору обчислення рівня соціальної безпеки характером демографічної компоненти можна знехтувати. Індикатор демографічної безпеки $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}$ можна обчислювати як відношення приросту населення до його вибуття:

$$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}} = \frac{S + E}{N + I} \quad (16)$$

де: $I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}$ – індикатор соціально-демографічної безпеки;

N – кількість народжених;

I – кількість іммігрантів;

S – кількість смертей;

E – кількість емігрантів.

Цей індикатор є нічим іншим, як незначною модифікацією коефіцієнта депопуляції, який досить часто використовується у профільних дослідженнях, скоригованою на міграційні процеси.

Таким чином рівень соціальної безпеки в традиційному розумінні в кількісному виразі може бути обчислено за допомогою восьми індикаторів для п'яти компонент (див. табл. 6).

Таблиця 6

Індикатори соціальної безпеки
у традиційному розумінні

Компоненти соціальної безпеки	Індикатор	Сутність
соціально-економічна безпека	$I_{\bar{I}\bar{A}}$	відсоток населення за межею бідності
соціально-екологічна безпека	$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{C}\bar{A}\bar{D}\bar{A}}$	індикатор захворюваності внаслідок соціально-екологічної загрози
	$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}^{\bar{M}}$	індикатор смертності внаслідок соціально-екологічної загрози
безпека для здоров'я	$I_{\bar{A}\bar{C}}^{\bar{C}\bar{A}\bar{D}\bar{A}}$	індикатор «звичайної» захворюваності
	$I_{\bar{A}\bar{C}}^{\bar{M}}$	індикатор «звичайної» смертності
соціально-особиста безпека	$I_{\bar{I}\bar{A}}^{\bar{C}\bar{A}\bar{D}\bar{A}}$	індикатор захворюваності внаслідок соціально-особистої загрози
	$I_{\bar{I}\bar{A}}^{\bar{M}}$	індикатор смертності внаслідок соціально-особистої загрози
соціально-демографічна безпека	$I_{\bar{N}\bar{A}\bar{A}}$	індикатор соціально-демографічної безпеки (відношення приросту населення до його вибуття)

На підставі запропонованих індикаторів з використанням сучасних досягнень інтегрального оцінювання, а саме: мультиплікативна форма інтегрального індексу,

формалізоване визначення вагових коефіцієнтів за допомогою факторного та дисперсійного аналізу, динамічності вагових коефіцієнтів за допомогою метода «ковзної матриці», комбінованого методу нормування через поєднання методів нормування за еталонними значеннями та за розмахом варіації, обґрунтування вектора порогових значень комплексом аналітичних та статистичних методів, обчислюється інтегральний індикатор рівня соціальної безпеки в традиційному розумінні²¹.

Запропонований підхід до обчислення інтегрального індикатора рівня соціальної безпеки є добре адаптованим під завдання дослідження, отже, має дві переваги:

1. Залежно від завдання дослідження може бути застосовано максимально інтегрований підхід, коли кількість індикаторів скорочується з восьми до чотирьох. Індикатори $I_{\text{ІА}}$ та $I_{\text{НАА}}$ залишаються без змін, а індикатори захворюваності та смертності не розкладаються по компонентах, а поєднуються в два узагальнені індикатори $I^{\text{СА} \delta \text{А}}$ та $I^{\text{НІ}}$.

2. Якщо ставиться протилежна задача дослідження, кожний з індикаторів захворюваності та смертності може бути роздроблений на окремі складові. Наприклад, індикатор $I_{\text{ІА}}^{\text{НІ}}$ (індикатор смертності внаслідок соціально-особистої загрози) враховує, серед іншого, одним показником кількість смертей внаслідок нещасних випадків на виробництві, в побуті та дорожньо-транспортних пригод. Проте у разі необхідності кожен з цих складових може бути виокремлено, а за необхідності додатково роздроблено за додатковими ознаками. Наприклад, в складі дорожньо-транспортних пригод може бути виокремлено ДТП внаслідок вживання алкоголю, неналежного стану доріг тощо.

Висновки:

1. Виходячи з традиційного розуміння сутності соціальної безпеки як відсутності загроз для здоров'я та життя людини, для її кількісного виміру доцільно використати індикатори, які характеризують п'ять компонент, а саме: соціально-економічна, соціально-екологічна, безпека для здоров'я, соціально-особиста та соціально-демографічна.

2. Для обчислення значень індикаторів доцільно використовувати наступні показники:

- для соціально-економічної компоненти – кількість громадян з доходом нижче прожиткового мінімуму;
- для соціально-екологічної компоненти – кількість захворювань та смертей внаслідок дії п'яти видів загроз (радіаційне та хімічне забруднення, геомагнітне та електромагнітне випромінювання, застосування біотехнологій);
- для безпеки для здоров'я – кількість захворювань та смертей внаслідок «звичайних причин» (за винятком складових, що обліковуються у складі соціально-екологічної та соціально-особистої компонент);
- для соціально-особистої компоненти – кількість захворювань та смертей внаслідок дії чотирьох видів загроз (природні та техногенні аварії та катастрофи, нещасні випадки на виробництві, в побуті, та дорожньо-транспортні пригоди, насильницькі злочини та інші види насильства);
- для соціально-демографічної компоненти – кількість народжених, вмерлих, емігрантів та іммігрантів.

3. Залежно від завдання дослідження кількість індикаторів може бути об'єднана до чотирьох (відсоток населення за межею бідності, узагальнені індикатори захворюваності, смертності, відношення приросту населення до його вибуття) або навпаки – майже необмежено розширена задля виокремлення окремих складових захворюваності та смертності.

²¹ Див., наприклад, Харазішвілі Ю. М. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави / Ю. М. Харазішвілі, В.С. Дронь // Банківська справа. –2015. –№1. –С. 3–21.

2.4. Індикатор соціальної безпеки в альтернативному розумінні

Нагадаємо, що в альтернативному розумінні під соціальною безпекою ми маємо на увазі відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян. Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України»²² (далі – Закон), такими загрозами слід вважати наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. При цьому національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Згідно зі статтею 7 Закону, загрозами національним інтересам і національній безпеці України у соціальній та гуманітарній сферах вважаються:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- прояви моральної та духовної деградації суспільства;
- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

Як видно з наведеного переліку, загрози (або те, що за них видається) цілком відповідають сутності та наповненню соціальної та гуманітарної безпеки в традиційному розумінні.

Натомість у Законі жодного разу не згадується слово «протест», тоді як «альтернативними» під загрозами соціальній безпеці мають на увазі насамперед усвідомлені протестні дії громадян²³.

Протестні акції не виникають на «рівному місці», а нерозривно пов'язані з суспільною напруженістю. Цей термін через свою розмитість та невизначеність вартий окремого обговорення. На сьогодні існують декілька наукових течій, кожна з яких визначає соціальну напруженість по-своєму. У цілому соціальну напруженість визначають як психічний стан соціуму, що виникає у відповідь на екстремальні ситуації. В узагальненому вигляді точки зору дослідників терміну наведено у Бєлай С. В.²⁴ Більшість авторів під соціальною напруженістю розуміють або особливий стан (групи, спільноти, суспільства, населення тощо), або рівень задоволення / незадоволення як реакцію на певні суспільні процеси.

На сьогодні існують два принципово різних наукових підходів до тлумачення соціальної напруженості. Перший підхід розглядає її як природну активну систему, що супроводжує будь-який соціальний (природний) процес та є основою досягнення

²² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV.

²³ Під протестом маємо на увазі масову, відкриту, негативну реакцію на суспільну ситуацію аж до повної зміни політичного курсу та режиму. Формами вираження протесту можуть бути: мітинги, демонстрації, пікетування, кампанія громадянської непокорності, страйки, голодування тощо. Крайньою формою соціального протесту є революція.

²⁴ Бєлай С. В. Дослідження соціальної напруженості як передумови виникнення кризових явищ [Електронний ресурс] / С. В. Бєлай // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 3. – С. 27-34. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2012_3_6

суспільством поставлених цілей (конфліктна парадигма). Другий – як специфічний негативний стан соціуму, який виникає внаслідок несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов та є істотним відхиленням від раціонального розвитку подій (структурно-функціональна модель суспільства). Також соціальна напруженість асоціюється із соціальними протестами, масовими заворушеннями, заколотами, революціями та іншими формами колективної поведінки в теорії плебсології (взаємовідношенні влади та населення)²⁵.

Отже, завдання щодо вимірювання рівня соціальної безпеки має вирішуватися через оцінку рівня соціальної напруженості. В. Узунов визначає перелік чинників зовнішнього та внутрішнього середовища які впливають на соціальну напруженість²⁶. До основних чинників внутрішнього середовища належать: незадоволеність основних життєвих потреб; недовіра до влади; почуття депресії, відчаю. До чинників зовнішнього середовища віднесено безробіття; інфляцію; майнову диференціацію суспільства; мілітаризацію економіки; екологічні проблеми; порушення прав людини; зниження рівня життя; погіршення медичних послуг; зниження соціального забезпечення; міжетнічні проблеми.

З таким підходом в цілому важко сперечатись. Усі вищенаведені чинники дійсно можуть впливати на рівень соціальної напруженості. Саме тому переважна більшість дослідників в якості індикаторів соціальної напруженості розглядають так чи інакше оброблені кількісні показники вищенаведених чинників: безробіття, інфляцію, рівень життя тощо^{27,28}.

Такий підхід цілком прийнятний у випадку, коли досліджується соціальна напруженість як окрема самодостатня науково-практична категорія. Однак для цілей цього дослідження він (підхід) не є прийнятним з наступної причини. «Альтернативники» трактують соціальну безпеку як відсутність загроз національній безпеці. А загрозу національній безпеці становлять не умонастрої в суспільстві, а конкретні протестні дії, щоправда, продиктовані цими умонастроями. Всі вищенаведені чинники можуть потягнути за собою протестні дії, а можуть і не потягнути. Ми на цьому етапі не ставимо завдання дослідити причинно-наслідковий зв'язок між чинниками та діями. Обмежимося лише констатацією факту: якщо дії виникають, то вони завжди є наслідком чинників. Проте якщо мають місце чинники, вони не завжди тягнуть за собою дії²⁹. До того ж, навіть якщо людина під час соціологічного опитування декларує готовність до протестних акцій, це не є гарантією, що така декларація втілиться у дію. На думку експертів, участь у конкретних акціях протесту багато в чому є похідною від загальної емоційної атмосфери, що домінує у суспільстві³⁰.

---

²⁵ Там само

²⁶ Узунов В. В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Узунов Володимир Володимирович ; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. НАН України. – Х., 2008. – 20 с.

²⁷ Див., наприклад, Андренко О. А. Соціальна напруженість як вид загрози соціально-економічній безпеці регіону [Електронний ресурс] / О. А. Андренко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 9. – С. 119-123. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_9_20

²⁸ Або, наприклад: Андренко О. А. Використання моделі інтегрального індикатора для оцінки рівня соціальної напруженості адміністративного району / О. А. Андренко, О. С. Мордовцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Актуальні%20проблеми%20управління/2011/62/index.pdf

²⁹ Тихонов А. Украина на распутье между авантюристами и организационным вакуумом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvyly.net/analytics/history/ukraina-na-raspute-mezhdu-avantyuristami-i-organizatsionnyim-vakuumom.html>

³⁰ Головаха Е. И. Потенциал протеста украинского общества [Електронний ресурс] / Е. И. Головаха, Н В. Панина. – Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/data/054/094/1217/006_golovaha_Politicheskaya_sotsiologiya.pdf

Оцінка рівня соціальної безпеки через протестні дії, на думку деяких дослідників, є не зовсім коректною³¹, і загалом вони мають рацію. Проте, повторимось, з точки зору нашого завдання – дослідити зв'язок соціальної та національної безпеки – вважаймо такий підхід цілком прийнятним.

Зазвичай використовують такі показники соціальної напруженості:

- кількість протестних акцій;
- масовість;
- тривалість;
- форма (вид) протестних акцій;
- законність;
- стихійність.

Кількість протестних акцій є найбільш наочним показником соціальної напруженості. До того ж цей показник є таким, що виключає (з деякими застереженнями) подвійне трактування, тобто є найбільш визначеним та інформативним для цілей кількісного виміру. Можна стверджувати, кількість протестних акцій є самостійним ознакоутворюючим показником.

Масовість протестних акцій також є вкрай цікавим орієнтиром, проте похідним від самої акції, оскільки є лише однією з її характеристик, хоча й дуже важливою. До того ж масовість протестних акцій є не такою однозначною характеристикою, як кількість. По-перше, всі оцінки кількості учасників протесту мають приблизний характер, тобто не підлягають точній оцінці. По-друге, на різних етапах протестної акції кількість її учасників, як правило, варіюється, подеколи в досить широкому інтервалі. Отже, виникає необхідність застосування методів статистичної обробки інформації, зокрема, усереднення. Виходячи з цих міркувань у складі індикатора масовість слід враховувати через відповідний ваговий коефіцієнт.

Те саме, хоча й дещо меншою мірою стосується й *тривалості протестних акцій*. Як правило, їх початок можна визначити більш-менш точно, тоді як момент закінчення – не завжди. Отже, як і у випадку з масовістю, може виникнути необхідність усереднення, особливо коли йдеться про несанкціоновані форми протесту. Тривалість як характеристику акції також доцільно враховувати через ваговий коефіцієнт.

Форма проведення протестних акцій, на думку деяких дослідників, є доволі важливим показником, який характеризується надзвичайним розмаїттям. Найбільш поширеними серед них є:

1. особисте звернення громадян до представників органів влади зі скаргами на порушення своїх прав та інтересів;
2. збір підписів під колективними зверненнями (закликами);
3. законні мітинги та демонстрації;
4. загроза страйку;
5. бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади);
6. несанкціоновані мітинги та демонстрації;
7. незаконні страйки;
8. голодування протесту;
9. пікетування державних установ;
10. захоплення будівель;
11. створення незалежних від президента та уряду незаконних озброєних формувань³².

³¹ Див, наприклад, Толстова Ю. Н. Расширение понятия социологического измерения и его использование для измерения социальной напряженности / Ю. Н. Толстова, Н. Д. Воронина // Мониторинг общественного мнения. – 2011. – № 5. – С. 25–36

³² Головаха Е. И. Потенциал протеста украинского общества [Електронний ресурс] / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – / Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/data/054/094/1217/006_golovaha_Politicheskaya_sotsiologiya.pdf

Важливість цього показника (форма проведення протестних акцій) визначається, насамперед, ступенем їх загрози для влади. Дійсно, по своєму впливу особисте звернення громадян до представників органів влади зі скаргами є незрівнянно менш дієвим, аніж незаконний страйк. Отже, як і масовість і тривалість, форма протесту може бути врахована через ваговий коефіцієнт, що віддзеркалює ступень її небезпеки для стабільності суспільства.

Законність проведення протестних акцій, на нашу думку, є цікавим показником, але несамостійним, оскільки знову ж таки визначає ступінь небезпеки для влади та суспільства. Отже, вагові коефіцієнти для попереднього показника (форма протесту) мають бути ранжовані таким чином, щоб законні акції передували незаконним. Але самостійного індикатора законність проведення акцій не потребує.

Насамкінець *стихійність проведення протестних акцій*, на нашу думку, є менш суттєвим показником з двох причин. По-перше, стихійність певною мірою корелює з попереднім показником, тобто законністю. По-друге, ступень стихійності досить важко оцінити кількісно, оскільки часто-густо підґрунтя для стихійних, на перший погляд, акцій готується відповідними зацікавленими акторами заздалегідь. Тому врахування стихійності в індикаторі вважаємо недоцільним.

Отже, для кількісного виміру соціальної безпеки в альтернативному розумінні доцільно застосовувати один-єдиний індикатор:

$$I_{\bar{N}A} = \prod_{i=1}^{11} \left(\left(\prod_{j=1}^n A_{i,j} \mu_{i,j} \eta_{i,j} \right) \lambda_i \right) \quad (17)$$

де: $I_{\bar{N}A}$ – індикатор соціальної безпеки в альтернативному розумінні;

$A_{i,j}$ – протестні акції i -ої форми (на 100 тис. населення);

n – кількість протестних акцій i -ої форми;

$\mu_{i,j}$ – ваговий коефіцієнт масовості j -ої протестної акції i -ої форми;

$\eta_{i,j}$ – ваговий коефіцієнт тривалості j -ої протестної акції i -ої форми;

λ_i – ваговий коефіцієнт небезпеки протестних акцій i -ої форми

Замість мультиплікативної форми обчислення індексу можна було б використати адитивну як більш популярну. Проте останні дослідження у цій сфері свідчать, що мультиплікативна форма є більш переважною³³.

Ваговий коефіцієнт масовості протестної акції $\mu_{i,j}$ визначається середньою кількістю людей, що взяли участь в акції (на 100 тис. населення). Майже по всіх формах протесту визначення кількості осіб-учасників не становить особливих труднощів. Винятком є лише загроза страйку і бойкот. Для цих форм протесту $\mu_{i,j}$ може визначатись індивідуальним чином з урахуванням специфіки кожної окремої акції (див. табл. 7).

Ваговий коефіцієнт тривалості протестної акції $\eta_{i,j}$ визначається середньою тривалістю заходу. За коефіцієнт нормування можна прийняти будь-який зручний для використання строк (еталонний строк), наприклад, тривалість Євромайдану (з 21 листопада 2013 року по 23 лютого 2014 року, тобто 94 дні). Винятками для визначення тривалості є:

- особисте звернення громадян до представників. Як показник можна використовувати визначений законодавством термін на надання відповіді;
- загроза страйку. Може визначатись індивідуально з урахуванням специфіки кожної окремої акції;

³³ Див. Харазішвілі Ю. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави / Ю. Харазішвілі, С. Дронь // Банківська справа. –2015. –№ 1. – С. 3–21

- створення незаконних озброєних формувань. Може визначатись як тривалість існування таких формувань.

Таблиця 7

Орієнтовні методи визначення вагових коефіцієнтів форм протестних акцій

Форми протестних акцій	Вагові коефіцієнти		
	μ	η	λ
особисте звернення громадян до представників органів влади	традиційно	визначений законодавством термін на надання відповіді	1,8
сбір підписів	традиційно	тривалість заходу	2,9
законні мітинги та демонстрації	традиційно	тривалість заходу	4,8
загроза страйку	індивідуально з урахуванням специфіки	індивідуально з урахуванням специфіки	6,0
бойкот	індивідуально з урахуванням специфіки	тривалість заходу	7,2
несанкціоновані мітинги та демонстрації	традиційно	тривалість заходу	7,3
незаконні страйки	традиційно	тривалість заходу	7,5
голодування протесту	традиційно	тривалість заходу	5,9
пікетування державних установ	традиційно	тривалість заходу	5,9
захоплення будівель	традиційно	тривалість заходу	8,0
створення незаконних озброєних формувань	традиційно	тривалість існування	8,5

Умовні позначення:

традиційно – середня кількість учасників акції на сто тисяч населення;

тривалість заходу – у порівнянні з еталонною.

При визначенні вагового коефіцієнта небезпеки протестних акцій λ_i доцільно скористатись підходом, запропонованим вітчизняними дослідниками Є. І. Головахою та Н. В. Паніною, які визначили ступінь загрози кожної з форм протестних акцій шляхом експертного опитування³⁴. Результати за шкалою від 0 до 10 балів наведено у табл. 7.

Висновок: виходячи з альтернативного розуміння сутності соціальної безпеки як відсутності загроз національній безпеці з боку власних громадян, для її кількісного виміру доцільно використати один-єдиний індикатор, який враховує кількість протестних акцій з поправкою на вагові коефіцієнти, що віддзеркалюють їх (акцій) масовість, тривалість та ступінь небезпеки для суспільства.

ВИСНОВКИ

Термін «соціальна безпека» в розумінні дослідників зазвичай має два трактування: традиційне (відсутність загроз для соціуму) та альтернативне (відсутність загроз з боку

³⁴ Там само

соціуму). Соціальна безпека у традиційному розумінні (соціальна безпека для соціуму) – це відсутність загроз здоров'ю та життю людини. Інші сутності, яким зазвичай приділяють увагу дослідники (рівень та якість життя, безробіття, соціальні інтереси, соціальні потреби тощо) поза контекстом життя та здоров'я людини, логічно віднести до сфери гуманітарної безпеки.

Соціальна безпека в альтернативному розумінні (соціальна безпека з боку соціуму) – це відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян.

Обидва види соціальних загроз тісно пов'язані одна з одною, при цьому одна породжує іншу, утворюючи замкнене коло. Але при цьому первинною слід вважати соціальну безпеку для соціуму.

З традиційної точки зору:

- доцільно виділити як три рівня соціальної безпеки (особа, соціальна група, суспільство в цілому), так і три рівня відповідальності за її підтримання (держава, соціальна група, особа);
- на кожному рівні соціальної безпеки;
  - ✓ відповідальність нижнього рівня не знімає відповідальності з верхнього;
  - ✓ відповідальність верхнього рівня знімає відповідальність з нижнього;
- джерела загроз є надзвичайно різноплановими, можуть мати як зовнішню, так і внутрішню дислокацію по відношенню до держави.

З альтернативної точки зору:

- існує лише один рівень соціальної безпеки – суспільство в цілому;
- відповідальність за неї несе держава;
- джерелом загроз для нього може бути як сама держава, так і певна соціальна група та навіть окрема особа.

Набір індикаторів для оцінки кількісного рівня соціальної безпеки здебільшого залежить від авторського трактування її сутності. Наразі відсутня система індикаторів, які могли б використовуватися для адекватної й ефективної оцінки рівня соціальної безпеки як у традиційному, так й в альтернативному розумінні цього терміна, хоча потреба в них є очевидною та беззаперечною з огляду на забезпечення сталого розвитку вітчизняного суспільства.

Виходячи з традиційного розуміння сутності соціальної безпеки як відсутності загроз для здоров'я та життя людини, для її кількісного виміру доцільно використати індикатори, які характеризують п'ять компонент, а саме: соціально-економічна, соціально-екологічна, безпека для здоров'я, соціально-особиста та соціально-демографічна.

Для обчислення значень індикаторів доцільно використовувати такі показники:

- для соціально-економічної компоненти – кількість громадян з доходом нижче прожиткового мінімуму;
- для соціально-екологічної компоненти – кількість захворювань та смертей внаслідок дії п'яти видів загроз (радіаційне та хімічне забруднення, геомагнітне та електромагнітне випромінювання, застосування біотехнологій);
- для безпеки для здоров'я – кількість захворювань та смертей внаслідок «звичайних причин» (за винятком складових, що обліковуються у складі соціально-екологічної та соціально-особистої компоненти);
- для соціально-особистої компоненти – кількість захворювань та смертей внаслідок дії чотирьох видів загроз (природні та техногенні аварії та катастрофи, нещасні випадки на виробництві, в побуті, та дорожньо-транспортні пригоди, насильницькі злочини та інші види насильства);
- для соціально-демографічної компоненти – кількість народжених, вмерлих, емігрантів та іммігрантів.

Залежно від завдання дослідження кількість індикаторів може бути об'єднана до чотирьох (відсоток населення за межею бідності, узагальнені індикатори захворюваності,

смертності, відношення приросту населення до його вибуття) або навпаки – майже необмежено розширена задля виокремлення окремих складових захворюваності та смертності.

Виходячи з альтернативного розуміння сутності соціальної безпеки як відсутності загроз національній безпеці з боку власних громадян, для її кількісного виміру доцільно використати один-єдиний індикатор, який враховує кількість протестних акцій з поправкою на вагові коефіцієнти, що віддзеркалюють їх (акцій) масовість, тривалість та ступень небезпеки для суспільства.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА:СУТНІСТЬ.....	4
1.1. Семантика та визначення терміна «соціальна безпека»	4
1.2. Рівні соціальної безпеки: відповідальність та джерело загроз	11
2. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВИМІР.....	14
2.1. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки	14
2.2. Індикативний підхід до оцінки рівня соціальної безпеки	18
2.3. Індикатори соціальної безпеки в традиційному розумінні	19
2.4. Індикатор соціальної безпеки в альтернативному розумінні	27
ВИСНОВКИ.....	32
ЗМІСТ	34